

Andrei-Gabriel PETRUȘ

**Sărăcia și Contrastele Societății Românești
în Prima Parte a Secolului al XIX-lea în Viziunea Călătorilor Străini**
Poverty and the Contrast of Romanian Society
in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler's Perspective

Andrei-Gabriel PETRUȘ
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Abstract: *This article tries to show a different perspective of day-to-day life of a part of society in Walachia and Moldova about Romanian historiography is not talking too much. In fact, those who are in a stance of poverty are leaving almost no written sources of which historians can analyze and discover those people's difficulties, lifestyle or needs. Therefore, we looked for a source in which we can rely on in our mission of discovering what is causing poverty in the first half of nineteen century in Romanian Principalities. So, foreign travelers provided us the information we need to rebuild a lost world in which misery, war, bad harvests, thieves, famines, illnesses and other events that can provoke a generalized stance of poverty to a part of the society. They review from their grid of values and from their life or travel experiences all the situations and people that they encounter in the time of their journey through Principalities. Either good or bad, impressions were written down in journals and often, travelers seem to share same views about those places. Trusty and in most of the times objective, foreign travelers are maybe the best critics of Romanians life from which historians can see how was everyday life in those unstable periods of time.*

Keywords: misery, nomadic lifestyle, poor lifestyle, huts, laziness, lack of education.

„[...] *La o oră de la plecarea din Orșova, am trecut granița în Țara Românească, unde dacă ar fi să mă încred în primele impresii, sărăcia pare să-și fi găsit sălașul preferat*”, consemnează scriitorul politic britanic Michael Quin în memoriile sale provenite din călătoria efectuată pe Dunăre, cu direcția Constantinopol, în 1834.¹ Or, un an mai târziu, generalul prusac Helmuth von Moltke sesizează în periplul său prin capitala Țării Românești faptul că: „[...] *La București se văd cele mai păcatoase cocioabe, pe lângă palatele în stilul cel mai modern și biserici cu arhitectură bizantină; cea mai amarnică sărăcie domnește alături de luxul cel mai extravagant; Asia și Europa par să se întâlnească în acest oraș*”.²

Și totuși, de ce par mai importante consemnările lui Moltke sau Quin în comparație cu cele ale lui William Wilkinson, François Recordon ori Charles Frédéric Reinhard, care scot în evidență mai degrabă bogăția neutilizată a locurilor decât crunta sărăcie ce se abate asupra locuitorilor ei? De ce acești călători în proporție covârșitoare relevă starea de degradare și mizerie a băștinașilor în detrimentul evocării unor lucruri bune și prospere din societatea românească din Moldova și Țara Românească? De ce până la urmă sărăcia e un subiect atins de mai toți cei care tranzitează sau chiar se stabilesc în aceste teritorii?

În fond, sărăcia nu este un fenomen specific doar unei perioade istorice, ci este regăsită, sub cele mai diverse forme, din cele mai îndepărtate timpuri și până în prezent. Cu timpul, oamenii din interiorul comunităților au ajuns să se diferențieze mai mult sau mai puțin în funcție de avere, de nivelul de educație, de statutul social ș. a. Iar rezultatul a fost crearea de ierarhii, ce determină direct un nivel de trai

¹ Paul Cernovodeanu (coordonator), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, volum III, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 223.

² *Ibidem*, p. 376.

„Poverty and the Contrast of Romanian Society in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler's Perspective,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 43-63.

diferențiat între membrii comunității. Prin urmare, s-a creat cadrul ideal generator de sărăcie. Războaiele, epidemiile ori cataclismele naturale veneau doar să completeze și să răspândească acest sumbru tablou al „flagelului” sărăciei. Așadar, societățile trecutului păreau condamnate la sărăcia cruntă, dar cum nici societatea post-modernă, cu tot avansul tehnologic înfăptuit, nu se poate „debarasa” de acest fenomen, se pune atunci întrebarea: „Cum era definită, caracterizată, trăită sau văzută sărăcia la începutul modernității?”

Dezlegarea misterului, cel puțin pentru spațiul românesc, îl putem regăsi în consemnările călătorilor străini ce s-au perindat ori chiar s-au stabilit în aceste locuri în prima parte a veacului al XIX-lea Așadar, primele trei volume din *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea: serie nouă*, coordonate de Paul Cernovodeanu au fost „piatra de temelie” a acestei lucrări. Necesitatea studierii acestui fenomen relevă faptul că sărăcia a jucat un rol determinant în viața cotidiană a celor ce au trăit în acele vremuri, determinându-le pe de o parte acțiunile cotidiene, iar pe de altă parte dejucându-le continuu planurile pentru un viitor prosper.

În acest fel, memoriile călătorilor străini regăsite în volumele coordonate de Paul Cernovodeanu sunt o inestimabilă sursă de cunoaștere pentru istoricul care dorește să contureze viața locuitorilor acestui spațiu. Fiind în contact direct cu băștinașii, dar având și o altă proveniență culturală, educațională, financiară ș. a., călătorii străini sunt cei mai aprigi critici ai societății românești ce se află în plină schimbare. Contrastul sunt observate imediat, iar experiența de călătorie acumulată îi ajută să perceapă atât lucrurile pozitive din stilul de viață al românilor, cât mai ales neajunsurile. De aceea, Moltke sau Quin ajung acolo unde istoricul obișnuit nu mai are acces, mai precis, la contactul direct cu locuitorii acestor spații. Astfel, o reconstituire a unui palier al cotidianului atât de important precum sărăcia nu poate fi realizată fără aportul însemnărilor călătorilor străini, pentru că, după cum profesorul german Wolf Bloemers remarcă: „[...] sărăcia poate fi caracterizată, comprimat, astfel: sărăcia este mută, tabuițată, dezarmantă”³. Prin urmare, cu ajutorul unei întrebări retorice închei lunga introducere: „Cum se poate ajunge în tenebrele „flagelului” sărăciei fără studiul memoriilor celor care au intrat în contact direct cu el?”

Cine sunt și de unde provin peregrinii?

Schimbările survenite la nivelul continentului, din prima parte a secolului al XIX-lea, se regăsesc și în trendul ce se înfiripa în acea perioadă printre europeni, de a explora colțurile mai puțin știute ale continentului. Dacă unii dintre aceștia călătoreau doar din curiozitatea de a descoperi alte hotare, alții, din contră, erau nevoiți să străbată aceste ținuturi din considerente legate de cariera militară, cea diplomatică, din interese economice ș. a. Prin urmare, contactele dintre călătorii străini și populația autohtonă a Principatelor Române încep să se intensifice odată cu începutul secolului al XIX-lea iar, concomitent cu acestea, și consemnările impresiilor asupra acestor locuri. Rezonanțele sunt multiple și pornesc de la așa-numita „Chestiune Orientală”, cu variile ei implicații la nivel european, care îi

³ Adrian Neculau, Gilles Ferreol, *Aspecte psiho-sociale ale sărăciei*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 46.

atrage pe cei implicați în rezolvarea diverselor sarcini pe la Constantinopol sau oriunde altundeva în Imperiul Otoman și ajung până la simpla curiozitate a peregrinilor de a explora și cunoaște această parte mai puțin cutureierată de continent, în special de către cei proveniți din spațiul central-vestic european. Mai mult, odată cu slăbirea dominației otomane, coroborată de afirmarea Țărilor Române în plan politic și economic, s-a animat interesul europenilor pentru această parte de sud-est a Europei. Deschiderea urma să fie firească, potențialul acestei zone fiind repede remarcat de către peregrinii care veneau oarecum să contrabalanseze monopolul impus de otomani asupra relațiilor Principatelor cu alte state. Dacă până atunci preponderența grecilor era direct încurajată de interesele Sublimei Porți de dominare a regiunii, fapt care indirect descuraja prezența altor străini (cu alte principii și valori) în Țările Române, în timpul crizei otomane situația începe treptat să se schimbe, iar central-vest europenii să fie tot mai interesați de soarta Principatelor. Astfel, „Chestiunea Orientală” dobândește noi dimensiuni, mai ales prin prisma nebănuitelor perspective economice ce se întvedeau pentru comerțul european.⁴

În atare condiții, varietatea pare a fi cuvântul ce descrie exhaustiv originea etnică, socială sau profesională, dar și a scopurilor celor ce s-au perindat prin spațiul românesc. Primii care se remarcă în acest sens sunt reprezentanții aristocrației care, amenințați fiind de destructurarea treptată a ceea ce se numește Ancien Régime se regăsesc într-un număr redus în cadrul Principatelor. În genere, ei străbat aceste spații fie având un țel precis prin împlinirea de obligații conforme formației lor, compatibilă cu sfera politico-militară (precum diplomații ori militarii cu grade înalte), fie doar din dorința de a cunoaște aceste spații în calitatea de simpli peregrini mânați deseori de o curiozitate fără limite. Alții însă, fac parte din categoria burgheziei ce se află în prima parte a secolului al XIX-lea în plină ascensiune în partea central-vestică a Europei. Din cadrul acesteia se disting majoritatea călătorilor străini care, de altfel, au o educație distinctă de cea a aristocrației, evidențiindu-se tocmai prin varietatea formațiilor profesionale. Mai precis, au rămas însemnări făcute de medici, de cadre didactice, de publiciști, de artiști plastici, de muzicieni, de geologi, de simpli soldați sau ofițeri de carieră, de preoți sau misionari, atât din cadrul cultelor catolic și ortodox, cât și din cel protestant. Formarea lor profesională a avut un impact major asupra felului cum interpretau realitățile cutureierate, dar și domeniile abordate.

De pildă, dr. Gheorghe Brătescu afirma despre micromonografia lui Stepan Fiodorovici Dobronravov că este „[...] cea mai cuprinzătoare tipăritură monografică asupra stării generale sanitare a Principatelor redactată de un străin”.⁵ Trebuie menționat încă de la început că noțiunile expuse de Dobronravov nu depășesc nivelul științei medicale din epocă, iar anumite constatări cu privire la originea bolilor își găsesc un temei pur fantezist. Însă, descrierile asupra patologiei bolilor identificate în spațiul românesc, din postura de medic-șef al spitalelor provizorii militare din Principate, conferă o imagine elocventă asupra nivelului cunoștințelor medicale

⁴ Paul Cernovodeanu (coordonator), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, volum I, pp. 17-18.

⁵ *Ibidem*, volum III, p. 26.

„Poverty and the Contrast of Romanian Society in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler’s Perspective,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 43-63.

acumulate de acest spațiu până atunci, sesizate și apreciate de un specialist al domeniului și nu de un diletant. Or, un alt exemplu în care profesia influențează decisiv viziunea călătorului asupra Principatelor ar fi cel al mineralogului englez D. Lovi sau Love. În periplul lui prin județele mărginașe ale Carpaților din Țara Românească, D. Lovi a întocmit în vara anului 1834 o listă sumară și exactă a bogățiilor subsolului românesc din partea de nord-est a Munteniei, ce avea ulterior să servească drept argument pentru publicistul și diplomatul britanic David Urquhart, ce dorea să încurajeze comerțul și investițiile engleze în Principate, spre a contracara preponderența rusească.⁶

Așadar, profesiunea i-a ajutat pe acești călători să întocmească anumite rapoarte sau însemnări cât mai precise asupra unor domenii care depind de o anume cunoaștere și, deci, care nu pot fi „explorate” întocmai de oricine. Perspicacitatea dată de utilizarea cunoștințelor profesionale în analiza întreprinsă pe acele domenii compatibile cu formarea lor a dus, inevitabil, la întocmirea unor texte valoroase, mult mai veridice, cu un vădit spirit de responsabilitate față de cele afirmate, față de textele celor ce nu posedă o oarecare erudiție într-un anume domeniu.

Dacă formația profesională în rândul călătorilor este eterogenă, la nivel etnic, diversitatea poate e și mai covârșitoare. Călătorii proveniți din rândul Marilor Puteri, precum englezi, francezi, austrieci, ruși sau germani, dețin preponderența în Principate, dar asta nu înseamnă că deși mai puțin numeroase, mărturiile grecilor, polonezilor, maghiarilor, italienilor, finlandezilor sau chiar a perșilor ori a ibericilor sunt mai puțin relevante. Animați de simpla curiozitate, dar cel mai adesea aflați în misiuni bine stabilite, călătorii înspre și dinspre lumea orientală au trecut de multe ori în grabă prin meleagurile locuite de români. Totuși, unii dintre aceștia au avut timpul necesar astfel încât au zăbovit vreme de câteva săptămâni sau luni, alții, în schimb, chiar s-au stabilit temporar, jucând un rol important în societatea românească.

„Drumurile în anumite anotimpuri sunt atât de rele încât atunci când am intrat în București, aveam treisprezece cai înhămați la aceeași căruța, care nu avusese nevoie decât de doi”⁷

În lipsa alternativelor de călătorie, peregrinii utilizau intens căile terestre de acces către Țările Române. Doar după 1834, ca urmare a înființării companiei vaselor cu aburi, transportul fluvial va deveni tot mai popular în rândul călătorilor, mai ales în rândul celor englezi, care vor opta tot mai mult pentru călătoriile pe Dunăre, în detrimentul celor terestre. Însă până atunci, peregrinii vor străbate Principatele în lung și în lat în goana carelor de poștă sau a poștalioanelor, indiferent de anotimp sau starea drumurilor, pentru a-și îndeplini obiectivele.⁸ Surugiii, acei neînfricați „ghizi”, îi conduc pe peregrini la destinație cu o

⁶ *Ibidem*, p. 213.

⁷ *Ibidem*, volum I, p. 390.

⁸ *Ibidem*, pp. 14-15.

îndemânare și rapiditate ieșite din comun, care-l face pe talentatul literat francez Eugene Stanislas Bellanger⁹ să creioneze cu destul haz portretul călăuzelor care mână căruțele prin văzduh, sub biciul lor năpraznic: „[...] *Surugiul, din momentul în care a scos urletul din piept, uită tot sau mai bine zis nu își amintește decât trei lucruri: vocea, biciul și caii. Din păcate, vehiculul și călătorul nu sunt pentru el decât accesorii nedemne de atenție. Trece peste toate obstacolele fără oprire. Gropi, râpe, torente mărăcini, nimic nu-l oprește [...] Cu o impetuoșitate neînfricată ei devorează spațiul, viața lor întregă pare că atârnă de fiecare pas de cei ce îl urmează. Cursele noastre pe câmp nu se compară <cu acestea>*”.¹⁰ Alături de o asemenea măiastră descriere pitorească a modului de tranzit prin Țările Române, trebuie precizată și constatarea succintă făcută de același pelerin, care pare că adună în esența sa toate opiniile călătorilor străini de până atunci cu privire la modalitatea de călătorie prin acest spațiu: „[...] *În nici un loc din lume, după știința mea, nu se călătorește cu atât de mare rapiditate, dar într-un mod atât de puțin confortabil ca în principate*”.¹¹

În lipsa „drumului de fier”, care avea să apară doar în a doua parte a secolului al XIX-lea în acest spațiu, căile de acces terestre, mai precis cele ale „drumului clasic” aveau să mai joace în continuare un rol foarte important în viața unei lumi, ce începea să fie tot mai mobilă. În genere, cei ce se aflau numai în tranzit uzau cel mai mult căile principale de comunicare, în schimb, cei ce doreau și aveau timpul necesar să cunoască mai în detaliu Principatele se foloseau și de arterele mai puțin străbătute. În atare condiții, s-au stabilit câteva itinerarii ce erau intens circulate de mai toți peregrinii ce s-au perindat prin acest spațiu. Mai precis, cei ce veneau dinspre Transilvania, cu scopul de a ajunge în capitala Țării Românești, aveau trei rute majore posibile. Prima, de la Sibiu, prin trecătoarea de la Turnul Roșu, către Râmnicu Vâlcea, cu direcția Pitești și în final București; cea de a doua, de la Brașov, prin trecătoarea Rucăr, cu direcția Câmpulung-Târgoviște-București; iar cea de a treia, pe valea Prahovei, prin Ploiești, cu direcția București. De acolo, cei ce doreau să meargă la Constantinopol treceau Dunărea, în Bulgaria, fie pe la Giurgiu ajungând la Rusciuk, fie pe la Călărași poposind în Silistra. Din Moldova, călătorii coborau către Țara Românească pe ruta Iași-Roman-Bacău-Focșani ori dacă doreau să ajungă la Marea Neagră utilizau axul Iași-Fălciu-Galați.¹²

Importanța amintirii, în trecut, a acestor trasee determină tiparele ce pot fi întrevăzute în impresiile călătorilor. Mai exact, tocmai rutele comune conferă istoricului și un reper spațio-temporal demn de luat în seamă, prin care, cu ajutorul comparatismului, cercetătorul poate determina diferitele schimbări survenite de-a lungul timpului asupra zonelor amintite consemnate de diverși călători ce au parcurs același traseu, dar, bineînțeles, la intervale diferite de timp. Iar informația survenită de la aceste izvoare istorice are ca rol completarea și

⁹ În anul 1836.

¹⁰ Paul Cernovodeanu (coordonator), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, volum III, p. 472.

¹¹ *Ibidem*, p. 471.

¹² *Ibidem*, volum I, pp. 15-16.

„Poverty and the Contrast of Romanian Society in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler's Perspective,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 43-63. îmbogățirea, dar și punerea în evidență a unor aspecte sau nuanțe incomplet tratate până atunci prin intermediul izvoarelor istorice tradiționale.¹³

Sunt mărturiile călătorilor o sursă istorică utilă?

Însă cât de credibile sunt mărturiile lăsate de acești peregrini? Pot ele să redea aspectele veridice ale istoriei la nivel micro-social? Paul Cernovodeanu susține că mărturiile lăsate despre Principate: „[...] prezintă o suficientă doză de obiectivitate și pot fi adoptate ca izvoare de epocă”.¹⁴ Daniela Bușă, în prefața celui de al III-lea volum al seriei noi a *Călătorilor străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea* mai avea să întărească această poziție. Argumentul invocat este tocmai interesul stârnit de această lume, „[...] în multe cazuri în disonanță cu cea din care proveneau”, drept pentru care, „[...] dorința de a-i înțelege realitățile” le-a sporit „[...] veridicitatea și exactitatea percepției lor asupra «imaginii celuilalt»”.¹⁵

Precum cei doi istorici amintiți, Victor Papacostea remarcă și el uimirea cauzată de particularitățile vieții românești atât cu aspectele negative ale acesteia, cât și cu cele pozitive. Totodată, Papacostea evidențiază faptul că critica exercitată de călătorii străini în scrierile lor are darul de a-i scoate pe români din idealul vieții insuflat de scrierile lui Coșbuc sau operele lui Grigorescu și de a le arăta partea mai neplăcută a traiului lor, însă nu cu un scop punitiv, ci din contră, cu speranța că-și vor îndrepta neajunsurile semnalate prin critici.¹⁶ În fond, călătorii străini vor fi cei mai aprigi contestatari ai societății românești de la acea vreme. Mai mult realiști decât romantici, ei transpun realitățile întâlnite prin filtrul critic cel mai desăvârșit, oferind întrucâtva imaginea fidelă sau nu, a cotidianului cu toate neajunsurile lui, percepută, în fapt, prin grila valorilor unei culturi distincte. Astfel, peregrinii nu cutreieră spațiul românesc cu scopul de a reclădi o lume, ci din dorința de a o cunoaște și de a-i constata părțile pozitive și negative, iar acolo unde este posibil, de a divaga soluțiile necesare evoluției provenite majoritar din educația, respectiv experiența peregrinilor acumulată preponderent în spațiul central-vestic european.

În atare condiții, proiecția propriei lumini asupra realităților cotidiene ale Principatelor constituie tocmai inestimabila valoare a acestor scrieri. Uneori, concepute în mod grăbit, cu informații precare, nu atât de bine documentate și cu impresii superficiale, descrierile de călătorie, grație unor observatori perspicace, tind să se amplifice pe măsura timpului, cooptând tot mai multe domenii de activitate și capturând, în funcție de atenția călătorului, substraturile stării de spirit a ierarhiei sociale.¹⁷ Aici, unii descriu exemplar traumele unor categorii sociale neprivilegiate, compătîmindu-le parcă pentru condiția mizeră, ori îi „hulesc” pentru a lor stare, care din punctul lor de vedere se datorează din neîmplinirea acestora în ceea ce vedeau ei ca „[...] schimbare a unei stări de fapt”. Și

¹³ *Ibidem*, volum III, p. 5.

¹⁴ *Ibidem*, volum I, p. 18.

¹⁵ *Ibidem*, volum III, pp. 5-6.

¹⁶ *Ibidem*, volum I, p. 18.

¹⁷ *Ibidem*, p. 18.

unii și alții au încercat să găsească răspunsuri la întrebările pe care și le puneau cu privire la realitățile acestui colț de lume. O parte se vor mulțumi cu explicații simple cărora le vor da o mare însemnătate, corelată cu propria lor viziune despre acest spațiu, ori cu proiecția dobândită din lecturarea mărturiilor altor călători, cealaltă parte, în schimb, va avea nevoie de mai mult decât succinte răspunsuri și constări. Cert este că, indiferent de gradul de interes al celor două categorii de călători, deopotrivă observatori fugitivi, superficiali și câteodată rău-voitori, deopotrivă de călători perspicace, dornici de cunoaștere și înțelegători, cele două categorii vor avea o serie de constatări comune, indubitabile, ce pornesc chiar de la antiteza dintre bogăția naturală a locurilor ce contrastează izbitor cu sărăcia preponderentă observată în mai toate colțurile celor două Principate.

Între bogăție și sărăcie. Laitmotivele contrastelor în viziunea călătorilor

Astfel, nu e de mirare că punând în acord diferitele mărturii ale călătorilor străini, colectate de pe diverse paliere temporale, se pot reconstitui adevărate laitmotive ale degradării, nenorocirii, inechității sau opulenței care, în final, converg prin sugestie sau prin mențiuni explicite la constatarea sărăciei. Comparatismul este cheia de interpretare a acestei regiuni, fie cu spațiul natal (după cum relatează militarul finlandez în slujba Rusiei, în 1829, Gustav Adolf Ramsay: „[...] *Azi ne-am luat cina într-un han moldovenesc [...] La noi, în Finlanda, nici nu și-ar închipui cineva cât de sărăcăcioase sunt hanurile moldovenești. La masă servesc niște țigani murdari [...] iar brana este pregătită cât se poate de rău. Străinul eșită înainte de a intra într-un han de aici, el crede că a greșit și că a nimerit într-o crâșmă, numai foamea și lipsa unui local mai bun îl silesc să pășească pragul unui astfel de restaurant, prost de nedescris*”),¹⁸ fie cu alte spații cutreierate în periplul lor prin lume sub forma unor constatări (după cum evocă, în 1807, Armand Charles, ofițerul de stat major francez participant la acțiuni militare prin mai toată Europa sub comanda lui Napoleon: „[...] *cele două provincii Moldova și Valahia, conduse de un guvern înțelept, ar deveni, prin fertilitatea generală a solului și prin comerțul pe care / așezarea topografică avantajoasă le-ar permite să-l facă, una din țările cel mai bogate din Europa, în timp ce ele în momentul de față nu prezintă decât tabloul jalnic al devastării, sărăciei și delăsării*”).¹⁹

În acest fel, mai toți călătorii remarcă mizeria locuințelor, vanitatea boierilor, corelată cu presiunea financiară asupra țăranilor, abuzurile ispravnicilor, brigandajul soldaților ce au traversat ori ocupat aceste regiuni, constatele războaie însoțite de epidemii, hrana frugală și nevariata a majorității locuitorilor, murdăria orașelor, lipsa educației, proliferarea corupției, lenea țăranilor, veleitatea conducătorilor sau inexistența sistemului sanitar, toate contribuind direct sau indirect la existența unui „*climat al sărăciei*”. Cauzele sunt multiple și rezidă tocmai din istoria tumultuoasă a Țărilor Române care se aflau în vecinătatea intereselor Marilor Puteri. Lupta între acestea a angrenat Principatele, fără voia lor, într-un

¹⁸ *Ibidem*, volum II, p. 393.

¹⁹ *Ibidem*, volum I, p. 363.

„Poverty and the Contrast of Romanian Society in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler's Perspective,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 43-63.

„joc” deopotrivă intern, deopotrivă extern, din care avea de pierdut majoritatea locuitorilor acestor spații. Rezultatul a dus la sărăcia parcă omniprezentă în spațiul românesc, iar simpla constatare a unor călători străini a diverselor aspecte ale cotidianului dă impresia că, cel puțin țărani, au trăit prima parte a secolului al XIX-lea într-o continuă stare de subzistență, încercând, pe cât posibil să reziste „asaltului” continuu asupra lor din partea diverșilor actori politico-militari.

Un lucru frapant pentru peregrini se întrevide în remarcile lor asupra bogățiilor solului și ale subsolului Țărilor Române, evidențiindu-se pregnant generozitatea naturii față de aceste provincii care contrastează, evident, cu starea de devastare în care se afla spațiul românesc în mai toată perioada primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Consulul general al Franței în Principate, Charles Frédéric Reinhard remarcă în raportul său că: „[...] Pământul produce tot ce are omul nevoie, nu e petec din el rău sau neroditor. Peștele abundă în râu; vânatul, mai ales iepurii în păduri și în mărăcinișuri, vitele și păsările, la țară [...] Legume și fructe, cu deosebire mere, se găsesc din belșug”.²⁰ Aceași „uimire” a bogăției inestimabile a acestui spațiu este împărtășită și de William Wilkinson ce evocă o fertilitate a solului atât de mare încât „[...] ar putea produce hrană pentru o populație înzecită și să mai prisosească destul pentru a aproviziona și alte țări”. De altfel, tot Wilkinson remarcă faptul că natura a fost atât de darnică cu oamenii acestor locuri încât le-a oferit toate mijloacele prosperității, dar aceștia „[...] s-au arătat mereu dușmani hotărâți ai prosperității lor”.²¹

Subjugarea economică era una din armele prin care otomanii încercau să mențină Principatele într-o stare de degradare profundă pentru a nu întâlni niciun fel de rezistență. Reinhard credea chiar că dacă ar avea posibilitatea ori voința de a scoate Principatele din starea mizeră în care se aflau, domnii n-ar face decât să le ruineze și mai mult, căci „[...] numai acreditând părerea că țările acestea sunt mizere se pot stăvili pretențiile excesive ale celor care dispun la Constantinopol de aceste Principate”, întrucât „[...] orice licărire de bunăstare” ar duce la o turnură a opiniei otomanilor, și deci, la o dorință nestăvilită de a rechiziționa tot mai mult.²² Puțin mai târziu, în 1828, consulul francez Charles Lagau își conchidea amănunțitul raport asupra Moldovei spunând că nu este greu ca cineva să se convingă de faptul că natura a fost darnică cu aceste regiuni, însă din cauza faptului că administrația a fost „[...] silită să mulțumească două stăpâniri și grăbită să-și îndeplinească propriile-i nevoi, este cauza unică a mizeriei ca și a degradării oamenilor”.²³ Prin urmare, concluziile asupra acestei situații dezolante a unor regiuni în care bogăția se împletește la tot pasul cu sărăcia cruntă a fost redată de Auguste Labatut într-un articol publicat în „Revue de Paris” din 1838, în care se evocă în mod just mizeria acestor locuri, dar și câteva dintre cauzele sumare ale acesteia: „[...] Țara Românească este o pildă izbitoră de ceea ce pot să facă să sufere o țară relele războiului și o administrație proastă [...] Dar degeaba stăpânește ea toate elementele belșugului și bogăției [...] Această stare jalnică se explică prin însăși situația provinciei; așezată între doi vecini puternici, ea alcătuiește teatrul de luptă, atât

²⁰ *Ibidem*, p. 260.

²¹ *Ibidem*, p. 625.

²² *Ibidem*, p. 258.

²³ *Ibidem*, volum II, p. 358.

*de des reînnoit, între Rusia și Turcia. Începea războiul? O armată intra în Moldova, alta în Țara Românească, Prieteni sau dușmani, fiecare trăia din prădăciuni și apoi când se încheia războiul un flagel de altă natură răpea acestei nefericite țări ultimele ei rezerve”.*²⁴

Cert este că fie dominația otomană, fie cea rusească, ori fie cele două concomitent, au exercitat o presiune continuă asupra finanțelor Principatelor pe parcursul mai multor decenii, fapt ce a stăvilit progresul economic ce putea fi întreprins în toată această perioadă. Mai mult, dese confruntări între Sublima Poartă și Rusia, care au generat două mari războaie în prima parte a secolului al XIX-lea, au transformat Principatele în ceea ce remarca și literatul francez Auguste Labatut, când într-un câmp deschis de bătălie, când într-o rampă de lansare a atacurilor întreprinse pe teritoriul inamic. Consecințele au fost dintre cele mai nefaste, dat fiind faptul că locuitorii acestui spațiu nu se puteau impune deloc împotriva acestor nenorociri cărora erau condamnați, firește, fără voia lor. Asta i-a transformat pe majoritatea locuitorilor Principatelor în „contribuabili” la efortul de război, în special al Rusiei, în prima parte a veacului al XIX-lea, pentru care țăraniile furnizau alimente, furaje, cai de luptă, ovine, bovine, căruțe ș. a., fie chiar ei înșiși reprezentau o resursă umană importantă în armata țaristă prin înrolarea lor, ori prin muncile lor, prestate în folosul trupelor de ocupație. Iar atunci când resursele nu se mai puteau lua de bună voie, soldații recurgeau la rechiziții, de cele mai multe ori abuzive, ce-i condamnau pe locuitorii Principatelor la ruină și sărăcie.

Elocvente în acest sens sunt ordinele constante trimise de generalul rus Mihail Kutuzov aflat la conducerea armatei ruse în perioada războiului din 1806-1812 cu Imperiul Otoman, prin care încerca să stăvilească degradarea completă a capacității economice a teritoriului ocupat, dând ordin armatei fie să stopeze orice acțiune prin care trupele îi sustrag pe localnici de la muncile ce le asigură subzistența,²⁵ fie să oprească orice fel de rechiziție în momentul când țăraniile au nevoie de toate mijloacele necesare pentru cultivarea pământului.²⁶ Totuși, când ordinele veneau prea târziu sau nu erau respectate, iar răbdarea și putința țăranilor ajunsese la sfârșit, fuga reprezenta singura scăpare din fața dezastrului și, totodată, era pata rușinoasă pe care o resimțea guvernământul de ocupație. În sprijinul acestei afirmații vine chiar scrisoarea lui Mihail Kutuzov către generalul I. I. Steter din 1811, când locuitorii a patru sate din Țara Românească trec granița în Transilvania, evenimentul provocând indignare în tabăra rusă: „[...] O asemenea fugă va produce, fără îndoială, o impresie cu totul nefavorabilă asupra locuitorilor din Transilvania în privința guvernării noastre și aceasta în pofida faptului că, atât eu însumi, cât și d-l președinte al Divanului, cât și Dv. personal am depus toate eforturile pentru a ușura obligațiile locuitorilor de aici”.²⁷

Bejenia era ispășirea tuturor sufletelor osândite până atunci de toate nenorocirile vieții, chiar fostul ministru al marinei rusești Pavel Vasilievici Ciceagov, rămas între timp doar general, a cărui misiune era să-l înlocuiască pe

²⁴ *Ibidem*, volum III, p. 704.

²⁵ *Ibidem*, volum I, p. 423.

²⁶ *Ibidem*, p. 417.

²⁷ *Ibidem*, p. 427.

„Poverty and the Contrast of Romanian Society in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler's Perspective,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 43-63.

Kutuzov la cârma forțelor țariste din spațiul românesc din 1812, ajunsese să afirme, că „*excesele trupelor*” rusești în Principate „[...] *i-au exasperat pe locuitori*”.²⁸ Același „personaj” avea să arate cum dorința de îmbogățire prin abuzurile puterii de care fac dovadă funcționarii duc la incapacitatea locuitorilor de a suporta pretențiile armatei și la rebeliunea acestora. Ciceagov vine cu un exemplu concret în care se exemplifică vanitatea funcționarilor județelor ce-și bazau dorința de îmbogățire pe necesitățile armatei, astfel locuitorii Principatelor erau supuși la dări pe care nu doar că nu le puteau achita, ci îi condamnau direct la pauperitate: „[...] *Când armata cerea 50 de care (cu câte doi boi), Divanul ordona rechiziția a 200 pentru ca fiecare din părtași să câștige ceva. Vistierul adăuga 50 pentru sine, apoi venea partea ispravnicilor; în așa fel că cererea se ridica de obicei la 500. Locuitorii, neputând asemenea pretenții, cereau îndurare și obțineau numărul de căruțe cerut pentru armată, iar pentru cele în plus erau taxați cu doi sau trei ducați de bou*”.²⁹ Aceeași locuitori ai spațiului românesc vor îndura un tratament asemănător din partea trupelor rusești în timpul ocupației țariste din anul 1828 când, în virtutea dorinței de înfrângere a inamicului otoman, generalul Jeltuhin a făcut tot posibilul, având „*o misiune unică*”, să asigure prin orice mijloace victoria trupelor țariste. Astfel, se ivea ocazia perfectă pentru ruși de „[...] *a scoate din aceste provincii tot ce erau capabile să furnizeze, în oameni, bani, cai și alimentele de tot felul*”, fapt ce a avut ample repercusiuni și „[...] *a redus cele două provincii la ultimul grad de mizerie și istovire*”.³⁰

Războiul poate a fost „alibiul” perfect pentru stilul de viața sărăcăcios al românilor, neînțeles și totodată condamnat de către călătorii străini. Ruina adusă pe de o parte de trupele militare caracterizate metaforic de Reinhard drept „[...] *un nor de lăcuste care devastează tot ce îi iese în cale*”,³¹ iar pe de altă parte de pretențiile pecuniare ale puterilor din jur ori ale claselor înstărite interne, au dus la persistența acestei stări de fapt pe toată perioada primei jumătăți a veacului al XIX-lea.

Așadar, putea „anatemizatul” spațiu românesc să creeze călătorilor o primă impresie plăcută? Dincolo de peisajele de-a dreptul impresionante și spectaculoase sesizate de mai toți călătorii străini, care apreciază în bună măsură natura virgină neatinsă de activitatea umană, primele interferențe ale peregrinilor cu ceea ce ține de munca și implicarea directă a omului pentru propria-i prosperitate este realizată prin intermediul drumurilor. Opinia generală cu privire la acestea nu este deloc favorabilă românilor, căile de tranzit fiind de cele mai multe ori categorisite drept proaste³² sau „*îngrozitoare*”.³³ Explicația pentru deplorabila stare a drumurilor vine tot de la peregrini, domnii, apreciind William Wilkinson, „[...] *nu repară înadins aceste drumuri*”, de teama de a nu trezi suspiciuni otomanilor că Principatele vor „[...] *să înlesnească pătrunderea unor trupe străine*” pe teritoriul lor. Prin urmare, frica de a nu fi bănuți de nesupunere față de interesele Porții îi face pe cărmuitori să stopeze orice fel de lucrări de acest gen care, în

²⁸ *Ibidem*, p. 536.

²⁹ *Ibidem*, p. 548.

³⁰ *Ibidem*, volum III, p. 160.

³¹ *Ibidem*, volum I, p. 258.

³² *Ibidem*, p. 602.

³³ *Ibidem*, p. 284.

fond, erau atât de necesare.³⁴ Tot Wilkinson avea să evoce că în pofida certitudinii calității îndoielnice a drumurilor, modul de a călători „[...] este atât de rapid încât nu poate fi comparat în această privință cu nici o altă țară”. Argumentul este susținut de abundența caselor de poștă și amplasamentul prielnic al acestora care, deși sunt de cele mai multe ori sărăcăcioase și neprimitoare,³⁵ dețin cai din belșug, asigurându-se drumeților continuitatea călătoriei. Peregrinii apreciază deseori efortul surugiilor de a-i conduce într-un timp cât mai scurt la destinație, pasionatul călător Vince Batthyány fiind de multe ori darnic cu aceștia deoarece „[...] ei sunt foarte săraci și merg întotdeauna la galop întins când o îngăduie de altfel drumul”.³⁶

„Aici satele evită drumurile, pentru că acestea din urmă aduc hoțiile și jignirile turcilor. Astfel satele sunt ascunse în interiorul țării”³⁷

Ceea ce nu pare că se poate schimba în concordanță cu rutele de călătorie este primejdia ce domnește pe acestea. Întâlnită pe mai toate arterele importante de circulație, starea de pericol continuu se manifestă latent mai ales la începutul secolului, când „[...] orice călător întâmpină de două ori riscul de a fi constrâns să se lupte: mai întâi în autoapărare, deoarece, neexistând vreo lege, nu domnește nici o ordine, ci multă asuprire și multă sărăcie”, iar orice obiect mai valoros devine „[...] obiectul dorinței <de însușire> din partea oricărui om”.³⁸ Tocmai neconținută incertitudine i-a alungat pe țărani valahi și moldoveni din preajma rutelor principale de circulație. Raidurile armatelor sau jaful diverșilor actanți ai cotidianului i-a făcut să migreze treptat către zone mai sigure. „[...] Țara pustie și devastată”, având „[...] toate drumurile [...] pline de tâlbari” din anul 1801, nu a încurajat deloc sedentarismul țăranilor care, de altfel, aveau și alte motive să fie cât mai mobili astfel încât să evite primejdiile la care erau supuși.³⁹ În atare condiții, zone întinse de câmpie devin pustietăți fără margini, în timp ce spre zonele deluroase ori chiar montane se îndreaptă tot mai mulți locuitori. Iar Helmuth von Moltke surprinde într-o scurtă însemnare această relocare a țăranilor: „[...] Sate întregi sunt ascunse în văi, căci cei ce rămâneau pe loc își căutau scăparea în sărăcia, mizeria și întunericul lor”.⁴⁰ Așadar, a devenit un obicei în rândul însemnărilor călătorilor străini de a constata franc pustietatea acestor regiuni, cel puțin în jurul arterelor principale de tranzit. Această imagine dezolantă, parcă a unui *terra incognita*, oferită de retragerea locuitorilor spre zone mai izolate este transpusă de Frances Anne Vane, marchiză de Londonderry, în periplusul său pe partea românească a malului Dunării din 1840, remarcând că pe acele meleaguri: „[...] Nu era nici un drum, nici (ogoare) cultivate, de toate părțile am văzut

³⁴ *Ibidem*, p. 652.

³⁵ *Ibidem*, volum II, p. 108.

³⁶ *Ibidem*, volum I, p. 95.

³⁷ *Ibidem*, volum III, p. 531.

³⁸ *Ibidem*, volum I, p. 123.

³⁹ *Ibidem*, p. 85.

⁴⁰ *Ibidem*, volum III, p. 377.

„Poverty and the Contrast of Romanian Society in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler's Perspective,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 43-63. numai/ /pustiu și mizerie”.⁴¹ Însă, până la urmă, aceste locuri „[...] nu așteaptă decât mâini harnice pentru a răsplăti îmbelșugat truda lor”, în viziunea lui Moltke.⁴²

De aici, derivă un alt aspect sesizat de călătorii străini ce contrastează vizibil cu principiile de viață din locurile din care provin. Cu toate că puține regiuni europene pot fi socotite, în prima parte a secolului al XIX-lea, drept „dezvoltate”, un lucru frapant, pentru majoritatea celor ce traversează Principatele în toată această perioadă, este oarecum stilul semi-nomad al majorității românilor, cu locuințe insalubre etichetate drept nedemne de ființa umană, care sunt mereu gata să-și reconstruiască locașul în altă parte indiferent de situație. Semn distinct al unei anume stări materiale deplorabile, gospodăria țaranului român contrastează izbitor cu locuințele deseori opulente ale boierilor înstăriți. Acestea din urmă sunt caracterizate de François Recordon ca fiind „adevărate palate”, datorită mulțimii „de comodități” și a „[...] eleganței ce se observă atât din afară, cât și din înăuntru”. Folosirea cărămizii ca material de construcție, prezența unui număr ridicat de anexe, multitudinea apartamentelor din „palatul boieresc” ori izolarea „conacului” printr-o imensă curte îngrădită de ziduri, constituie alte note distinctive prin care opulența boierilor este etalată dezinvolt.⁴³

În contrapartidă, un pelerin avea să remarce că „[...] în multe părți ale Ungariei și Transilvaniei am mai întâlnit astfel de locuințe deplorabile”, însă poate mai elocventă este constatarea faptului că „[...] cred că doar vechii sarmați trăiau mai ales în astfel de înfundături”, urmată de compătimirea evidentă a stării: „[...] nu poate fi ceva mai decăzut decât viața țaranului român”.⁴⁴ În fond, se observă discrepanța care pare insurmontabilă între locuințele boierilor și țaranilor ori, dacă comparația e mutată în altă dimensiune, între cele ale bogaților și săracilor. Astfel, însemnările lui Charles Colville Frankland, din 1827, nu reprezintă deloc o exagerare, ci sunt mai degrabă grăitoare din pricina complementarității cu alte memorii similare cu privire la felul în care locuiau românii. De pildă, același François Recordon remarcă pe perioada șederii sale în Principate că: „[...] casele țaranilor români, deși foarte curate, oferă puține înlesniri, fiind foarte mici și cel mai adesea săpate în pământ”,⁴⁵ în timp ce Ami Boué, în 1840, e destul de tranșant și afirmă că „[...] casele cele mai mizerabile din Turcia sunt cele ale românilor care, cel puțin în câmpia dunăreană, trăiesc în colibe, împletite din trunchiuri de copaci sau chiar din bulgări de pământ, pe jumătate sub pământ, precum subteranele cârțițelor”.⁴⁶ Cert este că sărăcia îi împinge pe țaranii români să fie pragmatici și să nu aibă drept locuințe decât niște colibe sau bordeie săpate în pământ, ce pot fi abandonate în orice moment fără a se pierde, de fapt, nicio valoare. Sesizată de puține ori de peregrini, curățenia gospodăriilor românești remarcată de Feodor Karacsay pare a fi singurul semn distinctiv al unei oarecare bunăstări a vieții țaranilor și, de fapt, al unui atașament al acestora față

⁴¹ *Ibidem*, p. 867.

⁴² *Ibidem*, p. 377.

⁴³ *Ibidem*, volum I, pp. 683-684.

⁴⁴ *Ibidem*, volum III, p. 283.

⁴⁵ *Ibidem*, volum I, p. 668.

⁴⁶ *Ibidem*, volum III, p. 883.

de spațiul locativ.⁴⁷ Dar în lipsa unei semnificații pecuniare a locuinței, țăranul român devine el însuși un pelerin atunci când conjunctura îl obligă la căutarea unui loc prielnic pentru a-și duce mai departe existența. Orice intemperie e dejucată de bejenia devenită un reflex care, cumva, a format și o remarcabilă capacitate de rezistență, atât în fața neajunsurilor zilnice, cât și în fața oricăror alte provocări.

**„Peste tot contrastul neîncetat al mizeriei
și luxului [...] bogați în trăsuri, săraci în noroi”⁴⁸**

Următoarele contacte ale pelerinilor, după cele avute prin intermediul drumurilor cu lumea satelor, se conturau în jurul lumii urbane. Provenind dintr-un spațiu în care conceptul de urbanitate acapara tot mai mult sferile dezvoltării comunităților și a societății de fapt, majoritatea pelerinilor a fost în bună parte mirată de sătescul aspect al orașelor, de care nici capitalele celor două Principate nu se puteau desprinde prea mult. Modelul conferit de gospodăria țărănească este extrapolat în bună măsură și în „lumea urbană” unde se împletește într-un stil haotic cu locuințele boierilor. Așadar, nu e de mirare că orașul, după cum remarcă o bună parte a drumeților, se aseamănă mai degrabă cu un sat și împrumută totodată imaginea dezolantă și mizerabilă a acestuia. Descrierea capitalei Moldovei, făcută în 1804 de Friedrich Schmidt, profesorul fiilor domnului Alexandru Moruzi este grăitoare în acest sens: „[...] Iașul are între 30 și 40.000 de suflete, dar evident nu poate fi comparat cu un oraș european. Gândiți-vă, ca atare, în locul unui oraș, mai mult la un sat foarte întins, cu câteva sute de case mari, și, în parte bine construite în care locuiesc familiile nobile; apoi, alături, un număr, proporțional cu populația, de cocioabe jalnice”.⁴⁹

Auguste Labatut, în 1837, ținea dinadins să nuanțeze însemnările făcute de Schmidt în 1804 și să remarce prezența a doar două categorii sociale în capitala Moldovei (cu potențe financiare vădit antagonice), ceea ce avea să explice și aspectul dezolant al orașului: „[...] Aici este casă boierească, palat, sau locuință săracă și murdară. Aici nu întâlnești decât pe boier sau pe țăran, bogatul sau săracul [...] Ca instituții sau monumente publice, nu se văd decât fostul palat al domnitorilor, din care n-au mai rămas decât ruine; orașul este aproape cu neputință de străbătut”.⁵⁰ În contrapartidă, prințul Anatoli Demidov surprinde frumusețea grădinilor Iașilor și evocă „priveștiștea satisfăcătoare” a orașului ce se recomandă prin construcțiile moderne făcute cu gust și întreținute în curățenie. De altfel, tot Demidov deplânge incendiul abătut asupra capitalei Moldovei în 1827, care a distrus o bună parte din vechile edificii, dar găsește de menționat că acest eveniment nefericit „[...] a deschis spațiul arhitecturii moderne, ale cărei forme au fost influențate de gustul folosit nu departe de aici, în orașele noi Ruzii”.⁵¹

⁴⁷ *Ibidem*, volum I, p. 705.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 28.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 170.

⁵⁰ *Ibidem*, volum III, pp. 713-715.

⁵¹ *Ibidem*, p. 654.

„Poverty and the Contrast of Romanian Society in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler's Perspective,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 43-63.

În atare condiții, impresiile călătorilor cu privire la urbanitatea românească converg mai mult spre dezgustul față de „orașele românești”, decât spre lauda lor. Străzile mizerabile, podite, care adună sub ele ploaia și formează, prin contribuția noroiului, adevărate focare de infecție, casele cu aspect de bordei ori ulițele mult prea aglomerate ce nu pot asigura transportul mai multor trăsură concomitent, sunt doar câteva din aspectele negative ale acestei urbanități în formare. Antiteza dintre bogăție și sărăcie șochează și mai mult încă de la primul pas în urbe: „[...] Am ajuns în capitala Țării Românești la ora nouă și străbătând acest întins oraș murdar, prezentând un ciudat amestec de lux european, mizerie și sărăcie orientală, am tras la Hôtel de l'Europe, unde am fost bine serviți și curat, spre marea noastră mulțumire”⁵² și e întreținută de aceeași actanți prin expunerea vanitoasă a boierimii a luxului pe care îl deține: „[...] Primul lucru care m-a izbit pe uliți era mulțimea trăsurilor elegante care mergeau în toate direcțiile sau care stăteau în fața ușilor [...] Este o vanitate a boierilor să arate aceste trăsură pe care cheltuiesc sume mari de bani, căci sunt făcute numai pentru ostentație, ele stricându-se cu desăvârșire într-un an sau doi și fiind nevoie de o cheltuială neîntreruptă, pentru a procura altele noi”,⁵³ ca în final să se ajungă la iluzia că: „[...] Te puteai crede într-o mare capitală europeană dacă n-ar fi existat contrastul atât de șocant dintre lux și mizerie”.⁵⁴

Dacă cele două capitale pot etala măcar o fațetă a bunăstării prin intermediul averii boierilor, chit că adeseori e făcută cu ostentație, așezările mai mici sunt net inferioare din această privință și oferă întrucâtva aceeași imagine dezolantă a satelor, cu mențiunea că amplasamentul prielnic, coroborat cu o priveliște plăcută, au darul de a mai estompa din aspectul „grotesc” al micilor așezări. Un bun exemplu este Botoșaniul începutului de secol, vizitat de Vince Batthyány care descrie această localitate ca neavând „[...] o așezare rea și are o atmosferă pe care vânturile, care bat din munții Bucovinei, o mențin curată”, însă în calitatea sa de al treilea oraș al Moldovei, Botoșaniul „[...] nu arată mai frumos decât un biet sat” cu case scunde, „[...] ulițe întortocheate, murdare și mai ales pustii”.⁵⁵ Același tipar al descrierii orașelor mici „început” de Batthyány pare că-l preia militarul finlandez Gustav Adolf Ramsay care, în trecerea sa prin Moldova, prezintă clădirile Tecuciului ca fiind mizerabile (sărăcicioase), „[...] dar poziția naturală este frumoasă, aflându-se la întorsătura Siretului”.⁵⁶

Prin urmare, satul alături de micile sau marile așezări urbane conferă călătorului străin imaginea profundă a degradării și sărăciei. Deși nu toți vor să scoată în evidență aspectele negative, dorind mai degrabă să arate părțile frumoase ale acestor regiuni, contrastele izbesc îndeajuns de mult încât, orice dorință de a arăta doar fațeta pozitivă a locurilor vizitate este reprimată. Călătorii se confruntă cu neajunsurile întregii populații, fapt ce le schimbă percepția asupra locurilor cutreierate. Unii devin aprigi contestatari ai realității în timp ce alții analizează cu detașare și privesc cu compătimire aceste locuri. Făcând parte din categoria celor

⁵² *Ibidem*, volum II, p. 278.

⁵³ *Ibidem*, p. 102.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 229.

⁵⁵ *Ibidem*, volum I, p. 101.

⁵⁶ *Ibidem*, volum II, p. 393.

din urmă, Sir Robert Ker Porter surprinde cu o remarcabilă empatie situația dezolantă a majorității locuitorilor Principatelor pornind de la accesoriul vestimentar ce ar trebui, de fapt, să definească eleganța, protecția și bunăstarea: „[...] *Căciula rangurilor inferioare este în același fel, dar nu atât de mare [...] Toți par a avea atâtă greutate pe cap încât/ /ți-e milă să te uiți la ei [...]*”⁵⁷

**„Românii sunt îndeobște un popor blând și puțin
aplecat spre rele. Au multă deșteptăciune firească...”⁵⁸**

Lipsa întrucâtva a oricărei speranțe de ieșire din această lume „fără margini” a sărăciei este întreținută de starea precară educațională a celor mulți. În acest context, țărani au avut cel mai mult de pierdut, pe lângă faptul că erau asupriți cu orice ocazie, ei erau ținuiți în necunoașterea din care singuri nu puteau evada. Printre cei ce trebuiau să sporească nivelul educațional de la sate se numărau clericii. Totuși, precum remarcau o sumedenie de peregrini, „[...] *ca și restul populației, ei zac în întuneric și cel mult știu să scrie și să citească*”⁵⁹ În lipsa unor educatori, fie ei și de sorginte ecleziastică, ori a unei constanțe a învățării religioase („[...] *nici bărbații, nici femeile nu primesc un învățământ religios regulat*”), categoriile sociale inferioare dezvoltă o profundă educație empirică, făurindu-și unele noțiuni și principii care sunt reglementate de exemplul celor vârstnici.⁶⁰ Iar cei ce aveau să primească o oarecare educație elementară, „[...] *de a-i învăța să citească și să scrie românește foarte incorect și a băga în mintea acestor bieți copii principii superstițioase care le țin loc de religie*”, de la „[...] *un fel de școli care se țin cel mai adesea la ușa bisericilor și sunt conduse de popii sau de preoții lor*” erau totuși „*prea puțini*”, existând temerea că acest popor „[...] *va rămâne încă mult timp cufundat în neștiință*”. Cu toate că, după cum remarcă François Recordon în scrisorile sale scrise între 1815-1821, „[...] *câți oameni luminați și puternici se silesc acum să-i lumineze*”⁶¹ pe cei needucați, însă după cum evocă și Robert Walsh, în 1824, progresul este greoi, iar câteva sute de copii care au urmat cursurile școlilor publice întemeiate în capitale, nu pot schimba paradigma, conform căreia, „[...] *marea masă a populației împreună și cu boierii*” rămâne în continuare, „[...] *foarte neștiutoare de carte*”⁶²

De la educația precară derivă într-o oarecare măsură și moralitatea îndoielnică a poporului, care împins de nevoile stringente ale cotidianului ce nu și le poate de cele mai multe ori asigura, se deda deseori la acte reprobabile. Ofițerul austriac Feodor Karacsay în cele două vizite ale sale în Bucovina și Moldova din al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, evocă principiul conform căruia absența școlilor determină, în mod direct, lipsa moralității țăranelor moldovean. Mai precis, dacă laicul nu poate asigura un minimum cadru educațional, ecleziasticul pare că este în aceeași situație ingrată, de aceea până și

⁵⁷ *Ibidem*, volum I, p. 807.

⁵⁸ *Ibidem*, volum II, p. 33.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 352-353.

⁶⁰ *Ibidem*, volum I, p. 638.

⁶¹ *Ibidem*, p. 688.

⁶² *Ibidem*, volum II, p. 114.

„Poverty and the Contrast of Romanian Society in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler’s Perspective,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 43-63.
„[...] *principiile de bază ale religiei rămân străine de mintea și de sufletul țaranului*”. De aici derivă, după cum remarcă același pelerin, „[...] *tâlbăriile, furtul și omorul*” care, de fapt, sunt „[...] *atât de dese, cum nu se pomenește în altă țară*”.⁶³

În fond, privațiunea sau lipsa totală a unui trai ce să asigure decența, încurajează comiterea de delikte cu scopul vădit de a garanta supraviețuirea. Această stare denotă, încă de la început, sărăcia multivalentă la care este expusă o bună parte a poporului Principatelor care, parcă nu poate să găsească niciun remediu, fie el și paliativ. Astfel, sărăcia se întrevede cel mai bine la straturile cele mai desconsiderate ale societății. Țigani de pildă, fie ei robi sau de casă „[...] *continuă să rămână în cea mai neagră mizerie*”, după cum remarcă François Recordon, chiar dacă „[...] *rabdă foame și frig, aproape fără să se plângă*”, preferând aceste vicisitudini în locul trudei „[...] *la care i-ar putea constrânge stăpânii*”.⁶⁴ În acest fel, formele sub care se întrevede sărăcia sunt multiple (economică, morală, educațională ș. a.), iar la categoriile sociale inferioare acestea ajung să se coexiste de o manieră în care simplul vis al unui trai mai bun pare a fi doar o dorință deșartă. Nici cei puțin mai avuți sau chiar înstăriți nu sunt întru totul ocoliți de sărăcie. Ei ajung să trăiască cel puțin o formă de sărăcie din cele care-i afectează pe cei mai puțin avuți care, deși se manifestă un pic mai atenuat în traiul cotidian din prisma altor factori (educaționali, economici, morali, ierarhici-sociali, religioși chiar ș. a.) ce vin să contrabalanseze condiția mizeră, sărăcia pare a fi și în cazul lor de neevitat. Un exemplu concret este chiar clasa boierilor care, deși bogată în resurse financiare, era total lipsită de vreo conduită morală care să le governeze universul, singura „busolă” fiind interesul și câștigul făurit de pe urma acestuia.⁶⁵

„Nu există poate nici un popor care să muncească sub o asuprire mai mare, din cauza puterii despotice, și care să fie mai împovărat de biruri și de dări decât țaranii din Țara Românească și Moldova”⁶⁶

Dacă boierii erau slugarnici în fața celor care puteau să îi subjuge sau protejeze, asupritori și neîndurători cu cei slabi și severi, respectiv tirani față de supuși,⁶⁷ țaranii erau leneși și aplecați spre băutură, însă aveau și alte însușiri întrunite rar la alte popoare precum: buna credință ori supunerea și respectul pentru stăpânii lor.⁶⁸ Dar greutatea pecuniară la care au fost supuși atâta vreme a lăsat și altfel de urme în caracterul românilor. Pe de o parte, după cum remarcă colonelul de stat major al Imperiului Țarist și șef al poliției speciale pentru străini din Rusia, Ivan Petrovici Liprandi, în raportul său din 1831, țaranii nu mai puteau fi speriați de dări, istoviri sau alte impuneri arbitrare pentru că se obișnuiseră cu acestea din timpul turcilor și fanarioșilor. Astfel, două trăsături distincte a oamenilor Orientului, cu care au intrat des în contact românii, s-au răsfrâns

⁶³ *Ibidem*, volum I, p. 758.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 672.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 364.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 647.

⁶⁷ *Ibidem*, pp. 363-364.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 667.

treptat și în caracterul celor din urmă. Mai precis, neîncrederea și suspiciunea au ajuns să formeze „scutul” moral al românilor în interferențele lor cu „ceilalți”.⁶⁹ Pe de altă parte, aceleași dări, de care locuitorii Principatelor ajunseseră să nu se mai teamă, le aduceau în continuare ruina. Aceasta era întreținută de sistemul corupt de preluare a funcțiilor care exista în administrațiile celor două Principate, care nu se limita doar la funcțiile mai însemnate, ci se răsfrângea până la cel mai umil agent al cârmuirii. Ispravnicul sau dregătorul fiind cumpărătorii direcți ai funcțiilor scoase „la licitație”, dobândeau dreptul de a-l asupri pe țăranul care din nenorocire se află sub autoritatea lor. Iar dacă cel din urmă se plângea cumva de nedreptatea „[...] îndurată din partea micului său tiran”, atunci „[...] atotputernicia banului face ca nedreptatea să pară dreptate”, iar procesul era întors împotriva jeluitorului, care mai era și pedepsit prin bătaie pentru îndrăzneala și osteneala sa. Iar în condițiile în care cererile cârmuirii sunt nemărginite și darea nu are limite, țăranul fuge în căutarea altui ispravnic care să fie mai puțin hrăpăreț, dar la cel mai mic semn de sporire a averii țăranului, or la simplul capriciu tiranic al ispravnicului, noi pretenții pecuniare pot fi impuse pe neașteptate.⁷⁰

Așadar, toate aceste presiuni din partea diverșilor slujbași ai puterii au avut un alt impact negativ asupra capacității de muncă a țăranilor oprimați, inducându-le starea de indolență și lenevie menită să frizeze conservarea. De fapt, aceasta se explică tocmai prin ceea ce sugera Edward Daniel Clarke în 1802: „[...] dacă țăranul poate într-un chip oarecare să-și facă rost numai de strictul necesar pentru a nu muri de foame, el nu mai caută altceva”.⁷¹ Autosuficiența definea cotidianul țăranului care producea atât cât putea prin brațele sale, uneori sprijinit sau nu de o forță inanimată cu scopul vădit de a reuși să achite toate atribuțiile sale pecuniare, să supraviețuiască și dacă mai era cazul, să prospere în cea mai mare taină.

Odată cu ivirea ocaziei adoptării Regulamentelor Organice în cele două Principate, țăranii români, destul împovărați de cererile nesfârșite ale boierilor și ale ocupanților, începuseră să nutrească o dorință de schimbare printr-o ușurare a dărilor și corvoadei la care erau supuși. Totuși, după cum același Ivan Petrovici Liprandi remarcă, Regulamentele Organice în loc să reducă și să delimiteze clar obligațiile pecuniare ale țăranimii față de clasa boierească, mai mult le mistifică prin încălcarea „obiceiului pământului” și le încadrează într-o legislație vagă care, de fapt, ajunge să îi oblige pe țărani să muncească mai mult pentru boieri, decât înaintea intrării în vigoare a textelor cu valoare constituțională. „[...] Din această cauză, pretențiile boierilor față de țărani se dublează, dar aceștia din urmă nu vor găsi niciodată dreptate”, căci jalbele lor vor fi supuse judecării acelorași moșieri, care compuneau, în fond, toate instanțele locale de judecată și „[...] în mod exclusiv *Divanul domnesc*”.⁷²

„Mulțimea sărbătorilor îndeamnă la trândăvie,

⁶⁹ *Ibidem*, volum II, p. 307.

⁷⁰ *Ibidem*, volum I, p. 743.

⁷¹ *Ibidem*, p. 62-63.

⁷² *Ibidem*, volum II, p. 304.

„Poverty and the Contrast of Romanian Society in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler's Perspective,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 43-63.

care înlesnește toate viciile”⁷³

Astfel, pentru a reuși să regăsească întrucâtva o „oază” de liniște în fața tuturor presiunilor exercitate de tot mai mulți și diverși actanți ai cotidianului, refugiul țaranului român se găsește în practicarea cultului religios. Deși noțiunile religioase erau de cele mai multe ori precare sau după cum le numește William Wilkinson „ciudate”,⁷⁴ ei respectă sărbătorile, în special posturile care ocupă aproape jumătate din zilele anului, „[...] cu cea mai mare strășnicie”.⁷⁵ „[...] Încetarea oricărui fel de muncă”, după consemnările aceluiași Wilkinson reprezintă un bun prilej pentru odihnă. F. J. A. Schneidawind, în periplul său prin spațiul românesc la începutul anilor '30 ai secolului al XIX-lea, face o critică acerbă a vieții religioase a românilor, în care îi acaparează și pe „funcționarii publici” ai incipientului stat, ce se supun rigorilor religioase și „[...] și-au rezervat, totuși, partea leului din acest apanaj public al leneviei naționale. În afara zilelor consacrate sfintei trândăvii, ei fac o vacanță de câteva săptămâni cu ocazia Paștelui și încă una mai lungă în vremea caniculei. Într-un cuvânt, totul în această țară se dedă odihnei, cu excepția străngătorilor de dări și a insectelor”.⁷⁶ Prin urmare, existența numeroaselor sărbători încurajează lenea și trândăvia, fapt observat de cei ce se perindă prin acest spațiu. Astfel, deși unii dintre călători remarcă faptul că țaranii „[...] își petrec toată ziua muncind afară «la câmp» și îndură cu nepăsare toate asprimile climei”, cu mențiunea însă că „[...] totuși munca lor nu e susținută și ei se odihnesc foarte des”,⁷⁷ alții însă evită să admită și măcar o parte din acest adevăr și evocă concis că „[...] hărnicia nu prea este caracteristică acestui popor”.⁷⁸

Chiar dacă însușirea de a fi harnic reclamă bunăstarea, nu același lucru se poate spune și despre locuitorii Principatelor într-o bună parte a consemnărilor călătorilor străini. Critica începe încă de la cei din înaltul edificiu al ierarhiei sociale, mai precis, de la boieri. Călătorii remarcă, de pildă, faptul că odată cu trecerea timpului, boierii tind să-și arendeze cât mai mult moșiile, în virtutea obținerii unui venit pasiv și stabil fără a fi nevoie să depună vreun oarecare efort. Unii ajung să-și viziteze tot mai rar domeniile, iar despre alții în schimb „[...] se spune că nu le-au văzut niciodată”. În acest fel, arendașii tind să devină o clasă socială în plină ascensiune, iar scopul lor evident urmarea acumularea rapidă de capital prin orice mijloace. Astfel, dacă până ca ei să devină o forță, țaranii aveau presiunea doar din partea unui actor în relația bivalentă boier-țaran, arendașul se interpune în această ierarhie, devenind, precum ispravnicul, „un mic tiran” în relația cu țaranul. În atare condiții, negustorul englez Thomas Thornton remarcă, în periplul său prin Moldova și Țara Românească, faptul că „[...] băștinașii devin lăsători, pentru că ei nu-și pot îmbunătăți starea lor prin sârguință, iar după cum ei ajung

⁷³ *Ibidem*, p. 77.

⁷⁴ *Ibidem*, volum I, p. 648.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 675.

⁷⁶ *Ibidem*, volum III, p. 68.

⁷⁷ *Ibidem*, volum I, p. 648.

⁷⁸ *Ibidem*, volum II, p. 393.

perfizi pentru că perfidia este întotdeauna folosită <contra lor> pentru a descoperi și a smulge de la ei puțina agoniseală”⁷⁹

„Porumbul este hrana lor de căpetenie”⁸⁰

Așadar, nu e de mirare că stilul de viață sărăcăcios al țăranului se întrevedea cu prisosință și în precara alimentație zilnică. Spre deosebire de frugalitatea meselor țăranului român, alimentația boierului era mult mai bogată și diversă. Dulceața, cafeaua, zahărul, pilaful, iaurtul, caimacul, peștele, melcii, zarzavaturile, rării de baltă sunt doar câteva din alimentele sau felurile de mâncare preparate îndelung de bucătarii caselor boierești pentru a intriga „gustul rafinat” al stăpânilor lor. Iar redarea simplei imagini a obiceiului boierului de a expune doar la prânz între cincisprezece și douăzeci de feluri de bucate alese putea să devină realitate pentru majoritatea locuitorilor acestui spațiu doar în visele cele mai fericite. Prin urmare, contrastul era cât se poate de evident, unul dintre peregrini ajungând să constate direct că: „[...] țăranii se hrăneau prost”⁸¹

Spre deosebire de cea a boierilor, hrana țăranilor, observa F. G. Laurençon, era de cele mai multe ori „foarte simplă” fiind compusă dintr-un „[...] mălai fiert în apă cu puțină sare pe care îl numesc mălai sau mămăligă și brânză”⁸². De altfel, carnea era mâncată foarte rar, iar după cum aprecia Christine Reinhard, usturoiul, pepenii verzi, fructele nu tocmai coapte alături de „pâinea încrușită” suplineau de multe ori oarecum o alimentație ce se dovedea a fi „[...] indigestă <și> care produce friguri și alte boli”⁸³. De fapt, frugalitatea reprezenta laitmotivul alimentației țărănești, a căror trupuri „[...] sunt slăbite de inacțiune și lipsa de hrană”, țăranii încercând să-și găsească de multe ori „alinarea” în „[...] beția care mai ușurează apăsarea imediată a mișeriei”⁸⁴. Foametea nu le era deloc străină, iar penuria resurselor în ani consecutivi nu mai reprezenta de mult o noutate. Aceasta se datora și faptului că, până la Tratatul de la Adrianopol, administrațiile Țării Românești și Moldovei aprovizionau de fiecare dată Constantinopolul cu grâne. Însă nu se poate trece cu vederea, ceea ce remarcă Ignati Iakovenko, în 1820, că „[...] în Țara Românească guvernul nu are nici cea mai mică grijă ca în anii bogați în recoltă să se facă oarecare rezerve, chiar cele mai mici, pentru cazuri de recoltă proastă”. Astfel, locuitorii au datoria de a achita în natură toate produsele muncii lor ori „[...] să le vândă și să îndeplinească cu bani cerințele fără măsură ale guvernului. Astfel că deseori abia rămâne pentru sărmanul agricultor un grăunte în afară de ceea ce are el nevoie în mod neapărat pentru hrană până la primăvara următoare”⁸⁵.

Prin urmare, greutățile nenumărate sesizate de peregrinii ce s-au perindat prin spațiul românesc fac parte, de fapt, din istoria mărunță, cotidiană, greu

⁷⁹ *Ibidem*, volum I, p. 378.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 669.

⁸¹ *Ibidem*, p. 477.

⁸² *Ibidem*, volum II, p. 33.

⁸³ *Ibidem*, volum I, p. 292.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 379.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 850.

„Poverty and the Contrast of Romanian Society in the First Half of the Nineteen Century in Foreign Traveler's Perspective,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 43-63.

sesizabilă și care-l fac pe istoricul de astăzi să fie mai puțin empatic unei astfel de lumi tot mai inaccesibile. Asta se datorează și decalajului temporal dintre acea epocă și perioada contemporană care este într-o continuă creștere. Dacă în prima parte a secolului al XIX-lea, foametea, epidemiile, rechizițiile, tâlhăriile la drumul mare ori războaiele erau evenimente singulare ori concomitente, ce nu mai reprezentau pentru nimeni o noutate, toate acestea, în lumea contemporană se estompează și se reduc până atunci când izbucnirea unuia singur este în stare să zguduie din temelii o societate. Însă dacă contemporanii au reușit treptat să reducă aceste fenomene ca amploare spațio-temporală, ceea ce se regăsește cu prisosință atât la începutul modernității, cât și acum, este fenomenul endemic de sărăcie. Astfel, istoricul este obligat să analizeze un fenomen recurent în societatea contemporană, căruia îi poate găsi atât cauzele, cât mai ales efectele, în trecutul nu tocmai îndepărtat. Iar fără aportul însemnărilor, istoricii nu vor putea determina amploarea acestuia și felul în care privațiunea îi afecta pe cei mulți. Cert este că începutul modernității românești a fost trecut prin cel mai aspru filtru critic al peregrinilor. Neiertători de cele mai multe ori, ei descoperă prin propria experiență neajunsurile și ororile unei lumi, iar însemnările lor, departe de cele mai multe ori de a fi rău-voitoare, sunt o remarcabilă sursă istorică ce oglindește o societate românească tristă și plină de cele mai mari nenorociri, aflată într-un plin proces de schimbare și care năzuiește, atât cât poate, la evadarea din tenebrele sărăciei. Așadar, critica peregrinilor se îndreaptă spre dictonul „*săraca țară bogată*”, care pare că definește întru totul starea de mizerie în care se găseau Principatele la începutul secolului al XIX-lea, dar care întrezărea o speranță dacă ar fi să-l reiterăm pe contele de Guilleminot: „[...] *cele două provincii Moldova și Valahia [...] <ar deveni> una din țările cel mai bogate din Europa*”.⁸⁶

⁸⁶ *Ibidem*, p. 363.

